

участь колишні оstarбайтери, історики, журналісти, викладачі, представники громадських організацій, учні та студенти. Головним завданням клубу є створення умов для спілкування молоді та людей, які вижили в умовах рабської праці у Німеччині під час Другої світової війни та повернулися додому. Мета проекту: зібрати спогади оstarбайтерів, які мешкають у Костянтинівці.

Оригінальність проекту полягає в тому, що історії оstarбайтерів розповідаються у формі художніх композицій з використанням фото-, відео матеріалів, сучасних технічних засобів.

Засідання "Клубу косянтинівських оstarбайтерів", який є пересувним, відбуваються два рази на місяць у міському краєзнавчому музеї або навчальних та культурних закладах міста. Зокрема, вже були проведені зустрічі у восьми школах, школі-інтернаті, ліцеї та філіалі інституту. На сьогодні записані 50 спогадів оstarбайтерів.

"Не поспішаючи плінуть, на Схід. Їм тепло, мабуть, хмарам, а я змерз наскрізь, на віки...", – ці рядки О.Галича стала епіграфом однієї з зустрічей учнів з оstarбайтерами. З цих слів розпочалася композиція про долю косянтинівців, які під час Другої світової війни опинилися на примусових роботах у Німеччині. Діти читали лист одного з таких оstarбайтерів додому, в якому говорилося про те, як на чужині заздрили хмарам, які вільно пересуваються до рідної Батьківщини. На зустріч прийшли члени клубу косянтинівських оstarбайтерів – колишні примусові робітники у Німеччині О.П.Матвєєва, П.П.Горбанев, О.Є.Чепелева, М.М.Леєла. Оstarбайтери розповіли про своє життя у Німеччині під час Другої світової війни. Зустріч відбувалася у формі групового інтерв'ю.

Колишні оstarбайтери, які за життя не отримали достатньої уваги з боку влади та суспільства, були іноді вимушені приховувати своє перебування під час війни у Німеччині навіть від близьких родичів, із задоволенням відкликаються на запрошення прийти на зустрічі. Організатори намагаються враховувати суто психологічні

особливості людей похилого віку та зумовлену цим специфіку спілкування з ними. Як правило зустрічі відбуваються на позитивній ноті.

Фіналом проекту "Клуб косянтинівських оstarбайтерів" має стати проведення Дня оstarбайтера та відкриття у місті Алеї пам'яті.

Отже, цей проект – можливість для молоді краще пізнати власну історію, познайомитися з долями мешканців міста, які вижили в важких умовах війни, окупації, вивезення на примусові роботи до Німеччини. Це приклад застосування усної історії у освітньому процесі. А також можливість залучення уваги громадськості до проблем людей похилого віку, які не вирішені українським суспільством.

1. Боряк О.Д. Повсякденне життя сільського населення України в період окупації під час Другої світової війни // Архіви України. – 2005. – №1-3(256). – С.300-310. 2. Гальчак С.Д. Оstarбайтери з Поділля (1942-1947): Автореф. дис...к.і.н. – Харків, 2003. 3. Грінченко Г.Г. Між визволенням і визнанням: примусова праця в нацистській Німеччині в політиці пам'яті СРСР і ФНР часів "холодної війни": Монографія/Г.Г.Грінченко. – Харків, 2010. 4. Довідка про шкоду, заподіяну та здійснену окупантами у місті Костянтинівці. – ДАДЮ, ф 326, оп. 1, спр.52, арк.45-54. 5. Лобода М.К. Політика і практика працевикористання в окупованій Україні (1941-1944) // Український історичний журнал. – 2010. – №3. – с.64-75. 6. Невигадає. Усні історії оstarбайтерів / Ред. Вступ. стаття Г.Грінченко. – Харків, 2004. 7. Оstarбайтери. Спогади жителів Рівненщини, вивезених гітлерівцями на каторжні роботи до Німеччини. Серія книг "Реабілітовані історією" / Упорядн. О.Г.Царик, ред.В.Ящук. – Рівне, 1996. 8. Пастушенко Т. Оstarбайтери з Київщини: вербування, примусова праця, репатріація (1942-1953). – К., 2009. 9. Потильчак О.В. Економічний колабораціонізм в Україні в роки нацистської окупації (1941-1944): причини і прояви. – К., 1997. 10. Удод О. Повсякденне життя киян в умовах окупації (вер1941-листв1943 рр): питання методології та історіографії // Архіви окупації. 1941-1944(Серія "Більше не таємно" / Держ.ком.архівів України; Упорядн. Н.Маковська. – К., 2006. – С.374-390. 11. 33-й голод. Народна книга – меморіал. – К., 1991. 12. The Secret Holocaust Diaries: The Untold Story of Nona Bannister. – Memphis: Tyndale House Publishers, 2009. 13. Інтернет: <http://www.tdcse.iatp.org.ua/Gudziak4.htm> 14. Інтернет: <http://www.lnu.edu.ua/institutes/instituteu.html> 15. Інтернет: <http://www.inscoz.iatp.org.ua/sec1.htm> 16. Інтернет: <http://lastprisonengl.blogspot.com/2010/09/interviews-of-last-prisoners.html> 17. Інтернет: http://keui.univer.kharkov.ua/project-dahau_2.htm

Надійшла до редколегії 13.03.12

П. Барвінська, канд. іст. наук

ОСОБЛИВОСТІ КОНСТРУЮВАННЯ ОБРАЗУ СХІДНОЇ ЄВРОПИ В АКАДЕМІЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ НІМЕЦЬКОМОВНИХ КРАЇН В ОСТАННІЙ ТРЕТИНІ ХХ СТ. У БАЧЕННІ НІМЕЦЬКОМОВНИХ ІСТОРИКІВ

Проаналізовано інтерв'ю та письмові відповіді істориків Австрії, Федеративної Республіки Німеччини, німецькомовної Швейцарії, що займаються історією Східної Європи. Визначено їх мотивації у виборі професії, підходи до тлумачення Східної Європи, самооцінки їх впливу на конструювання образу Східної Європи в німецькомовних суспільствах, а також вплив політики на академічне співтовариство.

Analyzed the interviews and written responses to the historians of Austria, Federal Republic of Germany and German-speaking Switzerland, engaged in the history of Eastern Europe. Defined by their motivation in choosing a profession, approaches to the interpretation of Eastern Europe, their influence on the self-construction of the image of Eastern Europe in the German-speaking societies and as well the impact of policies on the academic community.

Ще задовго до початку ХХ ст. в головах європейців утвердився поділ на "цивілізовану" Західну та "відсталу" Східну Європу. Розгортання холодної війни привело до поновного яскраво вираженого європейського конструкту "Захід-Схід". До того ж цей поділ після Другої світової війни, як певно ніколи раніше, мав чіткий водорозділ, який визначався сферою впливу Радянського Союзу на європейському континенті. Цей поділ був витворений політичними колами і не був географічним, а перш за все політичним й в певній мірі ментальним.

Переважна частина німецькомовного світу опинилась на пограниччі цього поділу, а "німецьке питання" було чи не "найгарячішою" точкою європейського повоєнного протистояння, тому тут приділяли особливу увагу Східній Європі, що вело до розширення мережі нау-

кових інституцій, які досліджували цей регіон. Радянська історіографія була доволі чутливою до східноєвропейських історичних досліджень в ФРН і в 50-60-і роки активно вела "боротьбу з західнонімецьким "остфортунгом", залучаючи до цього колег з європейських країн соціалістичного табору, особливо НДР [14]. В умовах політики розрядки та розширення співробітництва ФРН з країнами соціалістичного табору ця тематика в радянській історіографії поступово почала втрачати актуальність [15], що спричинило вакуум у репрезентації досліджень останньої третини ХХ ст. Східноєвропейські дослідження в Австрії та німецькомовній Швейцарії практично залишалися поза увагою радянських дослідників. В сучасних історіографіях пострадянського простору ця тема майже не досліджується. Радше можна констату-

вати незначну кількість рецензій на роботи німецькомовних авторів та видання в російському чи українському перекладі окремих німецькомовних досліджень. В німецькомовній історіографії зазначений період досліджень дуже фрагментарно, що актуалізує заявлену тему.

Для кращого розуміння контексту дослідження, коротко зупинимось на огляді репрезентативності східноєвропейських досліджень у ФРН, Австрії та німецькомовній Швейцарії. У Федеративній Республіці Німеччини, яка опинилась перед фактом не уявного, а реально-го поділу з його матеріальним символом – Берлінською стіною – держава всіляко підтримувала східноєвропейські студії. На 1968 р. тут нараховувалось 12 науководослідних інституцій, які спеціалізувались на дослідженнях Східної Європи, у кожному німецькому університеті була кафедра чи інститут славістики, семінари чи інститути східноєвропейської історії були майже у всіх західнонімецьких університетах, окрім університетів у Фрайбурзі, Регенсбурзі та Саарбрюке, окрім того в 5 університетах були інституції, в яких досліджували та викладали історію східної церкви, в 9 університетах були семінари чи інститути, які переймалися дослідженням політики, економіки, права та культури Східної Європи. Також було ще 5 установ, які займалися дослідженням німецьких елементів у Східній та Південно-Східній Європі (включаючи Східну Німеччину) та 35 організації, які займалися інформаційною, громадською і культурною роботою, пов'язаною з Східною Європою та підтримкою східноєвропейської еміграції [13].

В Австрії, де проводилась політика нейтралітету, такого "інституціонального буму" не спостерігалось. Традиційно центром східноєвропейських студій залишався Віденський університет, де були вельми потужні Інститут славістики та Інститут східноєвропейської історії та південно-східних досліджень. Значно зросла роль створеного в 1963 році Австрійського інституту Східної і Південно-Східної Європи, в якому були представлені найрізноманітніші напрямки досліджень: географічні, економічні, політологічні, соціологічні, історичні і славістичні. Іншим вагомим поза університетським дослідницьким центром був Інститут дунайського простору. Окрім Відня славістика викладалась та досліджувалась в університетах в Граці та Клагенфурті. В 1970 р. в Інституті історії в Грацькому університеті було утворено відділ південно-східноєвропейської історії [18] і тільки у 1993 р. аналогічний відділ було відкрито у Клагенфурті [20, с. 325].

Для нейтральної, орієнтованої на Захід і територіально віддаленої від Східної Європи Швейцарії цей регіон тривалий час залишався екзотичним світом й тут намагались не впроваджувати східноєвропейські студії, окрім славістики, щоб не поширювати комуністичну пропаганду. Кафедра східноєвропейської історії була заснована у Цюрихському університеті тільки у 1971 р. і майже через 20 років постала друга кафедра в Базельському університеті [17; 19]. Обидві кафедри очолили професори з університетів Федеративної Республіки Німеччини, які в певній мірі трансферували західнонімецькі традиції в дослідженні історії Східної Європи [16].

Яку роль відігравали східноєвропейські студії в формуванні образу Іншого, в нашому випадку Східної Європи в останній третині ХХ ст.? В якій мірі цей процес впливав на суспільства країн німецькомовного простору, з одного боку, й, з іншого – на скільки політика впливала на процеси в академічному середовищі? Особлива роль в пошуку відповідей на ці питання належить баченню безпосередніх акторів цього процесу. Цей погляд зсередини дозволяє значно глибше зрозуміти специфіку східноєвропейських досліджень в Західній Німеччині, Австрії та Швейцарії в останній третині ХХ ст. З

цією метою було записано інтерв'ю з дослідниками історії Східної Європи з Віденського [1; 2; 4] і Гамбурзького [3] університетів та Німецького історичного музею у Берліні [5]. Також письмові відповіді на питання надіслали дослідники з університетів Цюриха [6], Базеля [9], Мюнхена [11], Фрайбурга [7; 10], Берліна [12] та Майнца [8]. Це доволі специфічна група респондентів з високим рівнем саморефлексії та освіти. Навіть ті, хто на той час не мав звання професора, були докторами хабілітованими. Основу для інтерв'ю й письмових опитувань склали 10 відкритих питань. Оскільки зібраний матеріал виявився доволі об'ємним, то повністю його репрезентувати у рамках сьогоденної доповіді не видається можливим. З іншого боку виникає питання: на скільки письмові відповіді можна віднести до усної історії? Тому виникла дилема: чи репрезентувати тільки матеріали п'яти інтерв'ю, чи обмежитись аналізом тільки окремих питань, залучивши відповіді всіх респондентів? Вибір було зроблено на користь останнього варіанту, оскільки залучення матеріалів відповідей більшої кількості респондентів допомагає відтворити більш рельєфнішу та достовірнішу картину й дає змогу територіально охопити значно більшу частину німецькомовного академічного простору, включно з німецькомовною Швейцарією. Також це дасть можливість репрезентувати погляди двох груп, які представляють різні генерації. Представники першої повоєнної генерації (народженні в 30-40-і рр.) почали утверджуватись на кафедрах східноєвропейської історії в 60-70-і рр. Для цього періоду характерна поступова відмова у ФРН від однозначно негативного трактування Східної Європи з позицій німецької вищості, що в певній мірі було обумовлено генераційними змінами, активізацією лівих рухів та утвердженням " нової східної політики" й так званого періоду розрядки у міжнародних відносинах. Представники другої генерації (народженні в другій половині 50-х – 60-і рр.) – це їх учні, які прийшли в науку в роки перебування та розпаду комуністичного блоку й одночасно повного переосмислення образу Східної Європи й виникнення питання щодо її екзистенції.

Для аналізу обрано питання про мотивації у виборі дослідницького напрямку, пов'язаного з історією Східної Європи, про власне трактування Східної Європи респондентами, про існування/відсутність політичного тиску та кон'єктури в їх науковій діяльності та оцінку ними впливу істориків на формування образу Східної Європи в німецькому, австрійському та швейцарському суспільствах.

Половина респондентів вибір фаху "східноєвропейська історія" назвала випадковим, або частково випадковим. Разом з тим ця "випадковість" була обумовлена інтересом до російської літератури та культури, або знанням російської чи інших східноєвропейських мов, в тому числі через ненімецьке походження [2], або місце народження [4; 5]. Клаус Цернак поряд з інтересом до російської мови та літератури назвав прагнення до "історичного пояснення пережитого" ним в роки Другої світової війни та повоєнні роки [12].

У деякого вибір був обумовлений пропозиціями університетських професорів, які залучали студентів до написання дисертацій пов'язаних з історією Східної Європи, як у випадку Едгарда Хьоша [11] й частково Арнольда Зуппана [4].

Інколи інтерес до Східної Європи був своєрідним продовженням "родинної традиції". Так, Ервін Оберлендер відзначив, що з школи проявляв інтерес до історії й ще тоді багато дізнався про Східну Європу з розповідей батька, який в 20-і роки працював в СРСР. Правда, Теодор Оберлендер не тільки свого часу працював в СРСР, але й під час Другої світової війни

був представником абверу на території України. Разом з тим розповіді Т.Оберлендера сформували у його сина доволі цікаву мотивацію, щодо власних досліджень Східної Європи:

"Я обрав Східну Європу і слов'янські мови як основний пункт мого вивчення, бо вважав,

– що східна Європа, її історія є невід'ємною складовою загальної Європи і її історії,

– що між традиціями та цінностями народів, які там проживають і радянсько-комуністичним політичним режимом, яким вони були уярмлені, існувала чітка відмінність,

– щоб історію та традиції народів Східної Європи, які б не перебували ні під яким впливом викривлень, з їх [досліджень – П.Б.] допомогою відсмоктати. Марксизм-ленінізм необхідно було вивчати, щоб знайти Німеччину з їх історією в науково коректний спосіб, який опирався б на взаємну повагу, тим більш що історики народів Східної Європи до кінця 80-х років не могли писати їх історію незалежно від політично заданих величин" [8].

Перебудова й політичні зміни в країнах соціалістичного табору позначились на зростанні зацікавленості до цього регіону у Гвідо Хаусманна та Дітмара Нойтатца, а також розширення можливостей для поїздок і науково-дослідної роботи в Радянському Союзі стали тим "випадком", що обумовив в подальшому вибір східноєвропейських історичних досліджень як майбутньої професії [7]. Гвідо Хаусманн навіть назвав себе "науковим дитям" часів перебудови" [10].

Андреас Каппелер та Франк Гольчевські є представниками тієї незначної кількості фахівців, які в рамках східноєвропейських студій досліджують історію України. Свій вибір Франк Гольчевські пояснив тим, що після захисту абілітації постало питання пошуку власної ніші, де б не була "вельми відчутною конкуренція". Такою "неконкурентною" нішею виявилась Україна, історія української еміграції [3]. Зацікавленість Україною у Андреаса Каппелера постала в рамках його досліджень поліетнічності Росії/Радянського Союзу, що в свою чергу було обумовлено подорожами до Радянського Союзу, під час яких ставало дедалі зрозуміліше, що "Радянський Союз не Росія". Окрім того, вміння читати українською, на відміну від вірменської, литовської чи татарської також було важливим чинником [1].

Відповіді на запитання: "Чим для Вас була і чим є для Вас зараз Східна Європа в територіальному, ментальному й культурному розумінні?" характеризуються дуже широким спектром трактувань. Як, наприклад, "у всіх трьох відношеннях своєрідна частина цілої Європи, без якої це [Європа – П.Б.] не є Європою" [8], або "Східна Європа є дуже цікавою областю, де дійсно можна поєднати всі аспекти європейської історії й також універсальної історії. Таким чином, з одного боку ви працюєте з досить специфічним обмеженим простором, з іншого боку, там дійсно немає поля, з яким не можна було б займатись. ..." [3]. "Східна Європа" в моєму розумінні менше постійно обрамлений "історичний простір", ніж багатоманітний динамічний процес, за допомогою якого у взаємному притягуванні та відштовхуванні – грубо кажучи – некаролінська половина Європи завдяки великій подвійній колонізації (християнство і феодална система) долучилась до Європи" [12].

Значна частина респондентів намагалась говорити про Східну Європу як географічну дефініцію, але разом з тим відзначала, що це є і була в більшій мірі політична дефініція та конструкція [1; 2; 4; 5; 10], тому після розпаду соціалістичного табору виникла й проблема означення Східної Європи. До прикладу уривок з інтерв'ю з Андреасом Каппелером: "Східна Європа в першу чергу

є географічний термін. Як є інші частини Західна, Північна, Південна Європа. Східна Європа в не географічному сенсі може мати два значення. Перше, що для мене було вирішальним – Східний блок. Всі території, які потрапили під панування СРСР, правда НДР була питанням. Друге значення набагато старіше й винайдене західноєвропейцями у XVIII – на початку XIX ст. для посилення власної ідентичності. І з того часу вона [Східна Європа – П. Б.] живе в головах західноєвропейців, а за часів існування Східного блоку образ зміцнився. З розпадом СРСР це зникло і я сам не знаю, що тепер є Східною Європою. Де проходить її західна межа? Певно, що на ментальній карті західна Росія належить до Східної Європи. Для областей західніше Росії вживають Східно-Серединна Європа.

П. Б. – А де східна межа? Урал?

– Східна межа? Ну так, географи у XVIII ст. встановили Урал як межу, перед тим був Дон. Можна також сказати Владивосток. Не в географічному сенсі, а в духовно-культурному. Можна б також стверджувати, що Казахстан належить до Східної Європи.

П.Б. Це через його приналежність до Росії?

– Так, відбиток Росії з XIX ст. Перед цим певно ні. Це показує, що такі територіальні уявлення є динамічними, на протязі століть змінюються. Так розуміє кожен щось інше під Східною Європою, перш за все після розпаду Східного блоку. Багато моїх колег не вживають вже більше термін Східна Європа, тому що він до сьогодні має негативне забарвлення" [1]. Гвідо Хаусманн також охоче говорить "про східну Європу (географічне поняття), ніж Східну Європу (політичне поняття). Раніше це було простіше: територія домінування Радянського Союзу. ... Сьогодні це є східна Європа, але неясно, що це і де розташовано" [10].

В інших відповідях можна помітити елементи таких давніших теорій, як "прогресивної європеїзації Східної Європи" чи "успішності розвитку відповідно до конфесійних поділів": "Східна Європа для мене перш за все географічно визначається як простір на схід від німецькомовної та чеськомовної Центральної Європи. ... У вужчому (культурно-історичному сенсі) для мене Східна Європа охоплює східнослов'янський світ в особливості його приналежності до православної церкви й державного домінування над суспільством в новий час" [9]. "Східна Європа – частина Європи, яка розташована східніше німецькомовного простору. Вона утворилась історично, але не є цілісною. ... Східна Європа у вужчому сенсі є простором, який виділяється культурою східнослов'янсько-православно-візантійською" [7]. Аналіз відповідей не дозволяє виділити специфіку трактування Східної Європи в тій чи іншій країні, або тією чи іншою генерацією істориків.

Стосовно політичного тиску та політичної кон'єктури в академічному середовищі, майже всі респонденти відзначили їх відсутність у власних державах. Найпоказовішою в цьому сенсі була Австрія. Що стосується ФРН, то дехто з представників старшої генерації відзначав не політичний тиск, а існування певного протистояння між окремими групами істориків, що було перш за все властиво під час зміни генерацій в 60-і роки. Зокрема, Хейко Хауманн відзначає, що на початку його "наукової діяльності була відчутною поляризація між представниками антикомунізму й прихильниками соціалістичної суспільної моделі. Це інколи спричиняло тиск. Але, в кінці кінців, це моїй роботі не завадило" [9]. Існування певного протистояння відзначає й Едгард Хьош: "Серед істориків дослідників Східної Європи були можливими конфлікти навколо суперечливих політичних

тем – питання кордонів, вигнання, військових злочинів – тому що потужні суспільні угруповання конкурували до-вокола інтерпретацій". На його ж думку політична кон'єктура проявлялась при виділенні коштів, які "швидше виділялись для політично актуальних питань, ніж для "антикварних", наприклад, середньовічних тем" [11]. Але ситуація в ФРН була диференційованою за регіонами та університетами й студенти, які були більш ліберально налаштовані й частково прихильниками лівих ідей, могли, наприклад, з консервативного Мюнхена перебратись до більш ліберального Західного Берліна. Як свого часу й зробила Маріана Хаусляйтнер [5].

Значна частина респондентів відзначили проблеми, з якими вони зустрічались в країнах соціалістичного табору. Але Франк Гольчевські ті перешкоди, які він мав з доступом до польських архівів, пояснив не стільки комунізмом, скільки "польським націоналізмом" [3].

Специфічною була ситуація в Швейцарії, де в 60-і роки "Радянським Союзом чи історією Росії займа-лось лише небагато людей. Це автоматично робило їх підозрілими. Прямого політичного тиску не було, але ми, – згадує Андреас Каппелер, – були під спостере-женням. Ще підозрілими були поїздки до Радянського Союзу. Але це звичайно не можна порівняти з політич-ним тиском, якому піддавались в Радянському Союзі. Ми, іноземці, були під постійним наглядом, студентські гуртожитки були повні мікрофонів, у КДБ знали майже все, що ми робили" [1].

Власні оцінки впливу істориків на формування образу Східної Європи в суспільстві коливаються від "незначно-го" [1; 2; 6; 7; 8; 10] до "досить великого", бо, на думку Франка Гольчевського, "якщо німці щось знають про Єв-ропу, то вони знають це переважно від істориків. Тільки це, разом з тим, дуже часто також вельми спотворений образ, який виходить від істориків, бо, наприклад, для німецьких істориків тривалий час Східна Європа складалась з Росії, і, відповідно, це уявлення, яке й ще ходить, що власне кажучи тільки Росія відіграє роль, в Німеччині дуже сильно представлене. І коли я, наприклад, в 90-і роки працював з Україною, то часто ставилось пи-тання, що це є взагалі?..." [3]. "Внесок" німецьких дослід-ників у формування русоцентристського бачення відзначає й Гвідо Хаусманн [10]. На відміну від Франка Гольчевсь-кого, ставлення до України в німецькомовних суспільст-вах дало підстави Андреасу Каппелеру говорити про малий вплив істориків на формування образу Східної Європи: "... Я сам намагаюсь вже 25-30 років, як кажуть, розмістити Україну де-небудь на ментальній карті, але я б сказав без великого успіху" [1]. Також цей вплив в Ні-меччині у різні часи був різним. На думку Маріани Хаус-ляйтнер та Хейко Хауманна вплив був вагомим в роки протистояння між Заходом та Сходом [5; 9].

В Австрії у 60-70-і роки історія була в певній мірі та-кож цікава для газет та телебачення, де історики висту-пали з інтерв'ю й таким чином впливали на суспільство. Але з часом суспільство "очищається" від історії [4]. Певно й тому троє з чотирьох представників молодшої генерації визнали його вельми незначним, в порівнянні з впливом медіа, політики, літератури, сім'ї, власних вражень, хоча відзначили опосередкований вплив істо-риків на політиків, журналістів та літературу [2; 7; 10].

В Швейцарії цей "вплив був незначним, тому що тільки після облаштування кафедри Східної Європи в Цюриху взагалі почались систематичні дослідження іс-торії Східної Європи. Шляхом інтенсивної публікаційної діяльності, а також суспільної роботи почався відповід-ний вплив, який також не варто переоцінювати" [9].

Як би там не було, але, на думку Клауса Цернака, історики у німецькомовних суспільствах "в певній мірі мали перше і останнє слово в публічних дебатах" [12] про Східну Європу.

На сам кінець хочу висловити подяку всім респонден-там, за згоду дати інтерв'ю, або надіслати письмові від-повіді. Особлива подяка професору Андреасу Каппелеру за підтримку проекту та влучні поради й професору Яро-славу Грицаку за ідею, а також фонду Герди Хенкель за фінансову підтримку дослідницької роботи у Відні.

1. Інтерв'ю з професором Віденського університету Андреасом Кап-пелером. Записано 18.05.2010 р., м. Відень – Особистий архів автора (далі – ОАА).
2. Інтерв'ю з професором Віденського університету Марі-єю Вакоуніг. Записано 10.06.2010 р., м. Відень (дешифрування 5 основ-них питань, Наталя Дюкова) – ОАА.
3. Інтерв'ю з професором Гамбур-зького університету Франком Гольчевські. Записано 04.06.2010 р., м. Берлін (дешифрування, Жана Демічева) // ОАА.
4. Інтерв'ю з профе-сором Віденського університету Арнольдом Зуппаном. Записано 26.05.2010 р., м. Відень (дешифрування, Жана Демічева) – ОАА.
5. Інтерв'ю з куратором виставки "Поліцаї в нацистській державі" Німе-цького історичного музею в Берліні, доктором габілітованим Маріаною Хаусляйтнер. Записано 03.06.2010 р., м. Берлін – ОАА.
6. Лист-відповідь професора-емеріта Цюрихського університету Карстена Гьор-ке від 19.05.2011 р. – ОАА.
7. Лист-відповідь професора Фрайбурзького університету Дітмара Нойтатца від 05.08.2011 р. – ОАА.
8. Лист-відповідь професора-емеріта Майнцького університету Ервіна Обер-лендера від 10.06.2011 р. – ОАА.
9. Лист-відповідь професора-емеріта Базельського університету Хейко Хауманна від 29.09.2011 р. – ОАА.
10. Лист-відповідь доктора габілітованого, доцента Фрайбурзького університету Гвідо Хаусманна від 28.05.2011 р. – ОАА.
11. Лист-відповідь професора-емеріта Мюнхенського університету Едгара Хьо-ша від 15.05.2010 р. – ОАА.
12. Лист-відповідь професора-емеріта Берлінського вільного університету Клауса Цернака від 18.08.2010 р. – ОАА.
13. Entwurf von dem Bundesminister des Innern vom 30. August 1968. Betr.: Osteuropa-Forschung – Politisches Archiv des Auswärtigen Amts. – B40 – №169 (1968).
14. Барвінська П.І. Східноєвропейські іс-торичні дослідження у Федеративній Республіці Німеччині: рецепції ра-дянської історіографії 50-60- рр. // Науковий вісник. – № 18. – Одеса, 2008.
15. Барвінська П. Східноєвропейські історичні дослідження у Федеративній Республіці Німеччині у висвітленні радянської історіо-графії у 70-80-і роки ХХ ст. // Науковий вісник. – № 20. – Одеса, 2008.
16. Барвінська П. І. Історія Східної Європи з перспективи німецької Швейцарії // Записки історичного факультету. – Вип. 20. – Одеса, 2009.
17. Goehrke C., Haumann H. Osteuropa und Osteuropäische Geschichte: Konstruktionen – Geschichtsbilder – Aufgaben. Ein Beitrag aus Schweizer Sicht // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas – 2004. – N. F. 52.
18. Haselsteiner H. // Graz. Abteilung für Südosteuropäische Geschichte im Institut für Geschichte. // Geschichte Osteuropas: zur Entwicklung einer historischen Disziplin in Deutschland, Österreich und der Schweiz 1945 – 1990. / Oberländer E. (Hg.) – Stuttgart, 1992.
19. Kappeler A. Osteuropa und osteuropäische Geschichte aus Zürich, Kölner und Wiener Sicht // Hundert Jahre Osteuropäische Geschichte. Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft / Dahlmann D. (Hg.) – Stuttgart, 2005.
20. Suppan A. Andreas Moritsch (1936-2001) // Osteuropäische Geschichte in Wien. 100 Jahre Forschung und Lehre an der Universität / Hrsg. Kastner G., Suppan A., Wakounig M. – Innsbruck, Wien, Bozen, 2007.

Надійшло до редколегії 13.03.12